

Intervenció Social

Codi: 43144
Crèdits: 15

Titulació	Típus	Curs	Semestre
4313769 Antropologia: Recerca Avançada i Intervenció Social	OT	0	1

La metodologia docent i l'avaluació proposades a la guia poden experimentar alguna modificació en funció de les restriccions a la presencialitat que imposin les autoritats sanitàries.

Professor/a de contacte

Nom: José Luis Molina González

Correu electrònic: JoseLuis.Molina@uab.cat

Utilització d'idiomes a l'assignatura

Llengua vehicular majoritària: espanyol (spa)

Equip docent

Silvia Carrasco Pons

Pepi Soto Marata

Silvia Graciela Álvarez Litben

Lucía Sanjuán Núñez

Adriana Rosa Kaplan Marcusán

Jordi Castellvi Girbau

Diana Marre

Laia Narciso Pedro

Prerequisits

No hi ha prerequisits.

Objectius

Aquest mòdul forma part de la Especialitat E3 "Intervenció sociocultural i ambiental" i s'imparteix al primer semestre.

Objectius:

- Conèixer des de una perspectiva històrica aplicacions de la antropologia i debats teòrics vinculats a l'aplicació.
- Ser capaç d'aplicar els coneixements antropològics en el disseny de projectes d'intervenció social.
- Ser capaç de proposar projectes de col·laboració e intervenció, així com presentar els resultats obtinguts davant diversos públics.
- Ser capaç de col·laborar inter-professionalment en programes d'intervenció sociocultural i de cooperació i desenvolupament.

Competències

- Conèixer i aplicar els dissenys teòrics i metodològics, les estratègies i les tècniques de recollida i anàlisi de dades específiques per a fer recerques flexibles i emergents en antropologia.
- Defensar arguments i justificar una idea amb claredat i precisió, d'una manera apropiada al context, valorant les aportacions d'altres persones
- Dissenyar programes d'intervenció social i de cooperació i desenvolupament avaluant-ne l'adequació cultural.
- Elaborar interpretacions i explicacions relacionals que permetin comprendre contextos etnogràfics específics.
- Identificar en el treball de camp etnogràfic les diferents perspectives que es corresponen amb desigualtats i identitats ètniques, de classe, de gènere i de gènere.
- Que els estudiants siguin capaços d'integrar coneixements i enfrontar-se a la complexitat de formular judicis a partir d'una informació que, tot i ser incompleta o limitada, inclogui reflexions sobre les responsabilitats socials i ètiques vinculades a l'aplicació dels seus coneixements i judicis
- Que els estudiants sàpiguen aplicar els coneixements adquirits i la seva capacitat de resolució de problemes en entorns nous o poc coneguts dins de contextos més amplis (o multidisciplinaris) relacionats amb la seva àrea d'estudi.
- Que els estudiants sàpiguen comunicar les seves conclusions, així com els coneixements i les raons últimes que les fonamenten, a públics especialitzats i no especialitzats d'una manera clara i sense ambigüitats
- Relacionar de manera sistemàtica conceptes, teories i orientacions teòriques de la disciplina per a analitzar contextos etnogràfics específics.
- Utilitzar amb eficàcia les tecnologies de la informació i de la comunicació en la recollida, l'elaboració i la transmissió de coneixement.

Resultats d'aprenentatge

1. Aplicar els coneixements adquirits i resoldre problemes en entorns nous o poc coneguts dins de contextos d'intervenció particulars, en el treball antropològic aplicat.
2. Comunicar conclusions i propostes d'intervenció en un context de presentació d'un treball d'investigació.
3. Discriminar el tipus d'investigacions etnogràfiques i comparatives prèvies al disseny de polítiques d'intervenció social.
4. Escollir els arguments adequats en les presentacions orals i escrites i justificar-los amb claredat i precisió, de forma apropiada per al context i valorant les aportacions d'altres persones.
5. Identificar associacions, organitzacions i/o líders locals valorant-ne la importància en els programes d'intervenció.
6. Identificar elements rellevants en una entrevista, o en una observació etnogràfica particular, que permetin formular judicis i reflexions sobre les responsabilitats socials i ètiques en antropologia.
7. Identificar les conseqüències de la intervenció en els sistemes socioculturals de diferenciació i estratificació.
8. Integrar dades i informacions etnogràfiques primàries i secundàries de fonts diverses.
9. Reconèixer i fer servir les tecnologies de la informació i de la comunicació d'acord amb el context etnogràfic de recerca o d'intervenció triat.
10. Relacionar de manera sistemàtica conceptes, teories i orientacions teòriques de la disciplina més adequats al context etnogràfic específic d'intervenció.
11. Triar els mètodes d'investigació que s'acomodin a l'objectiu de comprensió de la població que s'estudia i als problemes socioculturals que s'hagin de resoldre.

Continguts

- Anàlisi de les diferents propostes sobre orientacions teòriques i metodològiques en antropologia aplicada. Debats sobre les diferents formes d'intervenció i les seves implicacions ètiques
- Formació específica en intervenció social en els àmbits d'intervenció comunitària, educativa, socio sanitària, socioambiental i en poblacions i problemes socials específics.
- Anàlisi d'etnografies específiques que permetin oferir orientacions o models de propostes en les intervencions socials.

El mòdul es divideix en 6 blocs temàtics.

Continguts dels blocs:

Edats y pràctiques culturals: persones, grups, etapes

[Profes. responsables: Dras. Diana Marre y Bruna Álvarez] (8 sessions, 16 hores)

- Construcció de les edats. La infància, adolescència, joventut i vellesa en antropologia
- Persona, Cos, Família, Comunitat i Societat
- 'Governabilitat', 'disciplinament' i Drets
- El valor social i econòmic de les diferents edats
- Disciplines científiques, Aplicació i Intervenció

Educació

[Prof. responsable: Dra. Pepi Soto] (7 sessions, 14 hores)

- Conceptes fonamentals: educació, transmissió i aprenentatge cultural. La intencionalitat educativa. Entre Spindler i Wolcott.
- Els sistemes educatius, l'escola, altres entorns d'aprenentatge i contextos de possibilitat.
- Sobre la intenció etnogràfica. Reflexions sobre l'etnografia per el canvi sociocultural en educació.
- Persones, barris, polítiques, organitzacions i recursos educatius. Estudis de cas.

La població infantil i juvenil afectada per les migracions de la Globalització

[Prof. responsable: Dra. Sílvia Carrasco i Dra. Laia Narciso] (7 sessions, 14 hores)

- Adultocentrisme i règims de mobilitat des d'una perspectiva global, regional i local
- De la crisi a la violència: menors, agència i cures en els nous fluxos migratoris familiars
- Nois i noies menors no acompanyats, estratificació i percepcions de les societats receptores
- Fugint de les zones de conflicte: nens, nenes i joves refugiats a la regió Menat i a Europa
- Perspectives comparatives sobre migració i integració social (I)
- Perspectives comparatives sobre migració i integració social (II)

Medi ambient

[Prof. responsable: Dra. Silvia Álvarez] (7 sessions, 14 hores)

- Clarificació conceptual: concepte d'ambient i desenvolupament sostenible i sustentable, l'ambient com a sistema complex, racionalitat ambiental, rellevància del camp sociocultural, plurimetodologia per a la intervenció, interdisciplinarietat, investigació-acció.
- Models i instruments d'intervenció. Actors socials, relacions de poder, governabilitat, participació social i planificació participativa en la gestió ambiental.
- Una visió crítica de programes d'intervenció ambiental en el cas de l'Equador. Reapropiació de l'esfera pública per a noves dinàmiques d'actuació mitjançant instruments polítics alternatius.

Mutilació genital femenina

[Prof. responsable: Dra. Adriana Kaplan] (7 sessions, 14 hores)

- Definició, contextualització, geografia, tipologia i prevalença
- Cicle vital i ritus de pas. "La Iniciació sense Mutilació"
- Debat entre identitat, salut i drets humans
- Propostes metodològiques per a la prevenció de la MGF
- Observatori Transnacional d'investigació aplicada a la transferència del coneixement per a la prevenció i atenció de la MGF
- Ponts de cooperació transnacional
- Abordatge des d'Atenció Primària

Salut

[Prof. responsable: Dra. Lucia San Juan] (6 sessions, 12 hores)

- Conceptes generals entorn de la salut, les desigualtats en salut i l'antropologia de la salut.
- Factors implicats en l'atenció a la salut en contextos interculturals.
- Investigació en antropologia aplicada en l'àmbit de la salut. Crítiques i propostes.
- Intervenció social en salut. Crítiques i propostes.

Antropologia de les intervencions patrimonials

[Prof. responsable: Jordi Castellví Girbau] (4 sessions, 8 hores)

- Els processos de construcció social de patrimoni.
- Els objectes patrimonialitzats i les apropiacions de significats.
- La intervenció en patrimoni. Contextos i relacions de poder.

Metodologia

La metodologia emprada és la següent:

- Classes magistrals/expositives
- Lectura i anàlisi d'articles / informes d'interès
- Presentació/exposició oral de treballs
- Participació en activitats complementàries
- Debats
- Estudi personal

Tota la documentació de cada bloc es podrà consultar en el campus virtual.

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes magistrals / expositives	93,5	3,74	1, 3, 7, 10, 11
Tipus: Supervisades			
Tutories i presentació / exposició oral dels treballs	93,5	3,74	2, 4, 8, 9, 11
Tipus: Autònomes			
Estudi personal, elaboració de treballs. Lectura i anàlisi d'articles / informes d'interès	187	7,48	1, 2, 5, 6, 10, 11

Avaluació

Aquest apartat de la Guia Docent conté tota la informació relacionada amb el procés d'avaluació del mòdul.

Avaluació del mòdul

Es porta a terme un sistema d'avaluació continuada que inclou tres metodologies:

- Assistència i participació: primer, per assolir els resultats d'aprenentatge previstos, es considera fonamental que els estudiants assisteixin a les classes i hi participin activament. Per aquest motiu,

s'exigeix l'assistència a un mínim de 80% de les classes de cada bloc i s'avalua el grau de participació a les sessions presencials, les discussions, pràctiques i l'exposició oral dels treballs. Aquesta participació es té en compte a la nota final del bloc.

- Avaluació continuada de treballs dels blocs: en segon lloc, cada bloc proposa una o diverses activitats que permeten una avaluació continuada del procés d'aprenentatge. Aquestes activitats poden variar entre una prova escrita, una exposició oral a classe, la ressenya d'unes lectures, pràctiques a l'aula d'informàtica o la redacció d'un breu assaig, entre d'altres. El conjunt de les avaluacions dels diferents blocs que componen el mòdul (30%) i la participació en els diferents blocs (20%) constitueix el 50% de la nota global del mòdul. El/la professor/a comunicarà els terminis de lliurament de les evidències d'avaluació a l'inici del bloc.

Edats: Realització de un comentari de cas individual sobre una temàtica del bloc de 1000 paraules i un text individual de 2500 paraules màxim sobre 2 lectures obligatòries i 1 a escollir.

Educació: Comentari crític sobre alguna de les lectures obligatòries.

Globalització: Assaig comparatiu a partir de dos textos i un audiovisual.

Medi ambient: Lectura i comentari escrit sobre dos textos teòrics de la bibliografia suggerida.

Mutilació genital femenina: Ressenya d'algun dels textos proposats en la bibliografia

Salut: Ressenya d'algun dels textos proposats en la bibliografia.

Antropologia de les intervencions patrimonials: comentari crític d'alguna de les lectures proposades.

- Avaluació del treball individual final del mòdul: La superació d'una avaluació general del mòdul constitueix el 50% restant de la nota. En el cas dels mòduls que conformen les especialitats (E1.1., E1.2, E2.1, E2.2 y E3.1), cada estudiant selecciona aquell bloc de més interès per al seu treball de fi de màster d'entre els que integren el mòdul i l'avaluació es basa en aquest bloc. Aquesta avaluació pot constar d'un assaig més especialitzat de 3000 / 4000 paraules, centrat en l'elaboració d'un estat de la qüestió sobre un tema o en el que s'intenti resoldre una qüestió específica de la disciplina a partir de lectures recomanades pel professor del bloc en què l'estudiant ha optat avaluar-se. La data de lliurament del treball de aquest mòdul es el 10 de febrer.

- Edats: Elaboració d'un estat de la qüestió de 4000 paraules com a màxim basat en les lectures obligatòries, recomanades i proposades per l'alumne/a segons el seu tema de recerca.

- Educació: Realització d'un assaig basat en les lectures obligatòries i recomanades que les relacioni amb algun aspecte del projecte de recerca en curs.

- Globalització: Estudi de cas a partir de cinc textos, dades secundàries i representacions en els mitjans de comunicació.

- Medi ambient: Assaig sobre algun cas de polítiques, plans o programes d'intervenció en l'àmbit ambiental a elecció de cada alumne/a.

- Mutilació genital femenina: Assaig sobre el tractament de la MGF als mitjans de comunicació.

- Salut: Proposta de desenvolupament d'un projecte d'intervenció en l'àmbit de la salut entre els possibles que s'hauran proposat a classe.

- Antropologia de les intervencions patrimonials: Anàlisi d'un cas d'intervenció patrimonial.

És fonamental respectar els terminis de lliurament.

Cada professor/a determinarà la fórmula d'entrega dels treballs (a través del campus virtual, del correu electrònic, en paper -presencialment- o a la seva bústia del Departament). El professorat comunicarà el resultat de l'avaluació mitjançant les vies establertes i obrirà un termini de revisió per consultes abans de comunicar-les al coordinador de cada mòdul pel tancament de les actes. L'estudiant pot sol·licitar tutories amb el professorat del màster al llarg del curs per aclarir qualsevol punt del contingut dels cursos.

Amb caràcter general, la no presentació de qualsevol de les evidències d'avaluació suposarà la qualificació de "No avaluable". En casos excepcionals, degudament justificats, la comissió del programa del màster podrà resoldre un procediment alternatiu d'avaluació.

Normes generals:

L'avaluació s'entén com un procés continu que s'estén durant tot el període lectiu.

Les qualificacions utilitzades seran en l'escala 0-10 amb un únic decimal. Per considerar superada l'assignatura caldrà obtenir una nota mínima de 5,0 com nota mitjana resultant de les notes obtingudes en

cada una de les activitats avaluades, considerant el percentatge de cadascuna d'elles en la nota final. Una vegada superada l'assignatura, aquesta no podrà ser objecte d'una nova avaluació.

La programació de les activitats d'avaluació no es podrà modificar, exceptuant que hi hagi un motiu excepcional i degudament justificat. En aquest cas, es proposarà una nova programació dins del període lectiu corresponent.

Qui dugui a terme irregularitats que pugui conduir a una alteració significativa de la qualificació de qualsevol evidència, rebrà un 0 com a nota de la mateixa, amb independència del procés disciplinari que s'hi pugui instruir. En cas que es produeixin diverses irregularitats a les proves d'avaluació d'un mateix mòdul, la qualificació final d'aquest mòdul serà 0 .

La qualificació de "No avaluable" en l'acta final d'avaluació implica exhaurir els drets inherents a la matrícula de l'assignatura o el mòdul encara que el "No avaluable" no comptarà a l'expedient acadèmic.

La còpia o plagi de material, tant en el cas de treballs com en el cas dels exàmens, constitueixen un delicte que serà sancionat amb un zero a l'activitat, no es tindrà dret a reavaluar-la i es suspendrà total l'assignatura. Recordem que es considera "còpia" un treball que reproduïx tot o gran part del treball d'un/a altre/a company/a. "Plagi" és el fet de presentar tot o part d'un text d'un autor com a propi, sense citar les fonts, siguin en paper o en format digital. Veure documentació de la UAB sobre "plagi" a: http://wuster.uab.es/web_argumenta_obert/unit_20/sot_2_01.html.

En cas que les proves no es puguin fer presencialment s'adaptarà el seu format (mantenint-ne la ponderació) a les possibilitats que ofereixen les eines virtuals de la UAB. Els deures, activitats i participació a classe es realitzaran a través de fòrums, wikis i/o discussions d'exercicis a través de Teams, assegurant que tot l'estudiantat hi pot accedir.

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Assaig individual	50%	1	0,04	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11
Assistència i participació activa a classe	20%	0	0	1, 4, 10
LLiurament d'informes / treballs	30%	0	0	1, 2, 6, 9, 10, 11

Bibliografia

Edats y pràctiques culturals: persones, grups, etapes

- *Alvarez, B., Malgosa, E., Marre, D. (in press). Strategies for ethnography about sensitive topics: a children's sexuality education program in Spain. In Pandelli, J., Gaggiotti, H., Sutherland, N., Eds. *Organizational Ethnography: An Experiential and Practical Guide*. London: Palgrave
- Burton, A. (1978). Anthropology of the young, *Anthropology & Education Quarterly* 9(1):54-70.
- Comas d'Argemir, D.; Marre, D.; San Román, B. (2016). La regulación política de la familia. Ideología, desigualdad y género en el Plan Integral de Apoyo a la Familia. *Política y Sociedad* 53(3).
- Crampton, A. (2013). Population Aging as the Social Body in Representation and Real Life, *Anthropology & Aging Quarterly* 34(3):100-112.
- Fetterolf, M. G. (2015). Personhood-Based Dementia Care: Using the Familial Caregiver as a Bridging Model for Professional Caregivers, *Anthropology & Aging. Journal of the Association for Anthropology & Gerontology*, 36(1): 82-100.
- *Hardman, C. (1973) 'Can There be an Anthropology of Children?', *Journal of the Anthropological Society of Oxford* IV: 85-99; reprinted in *Childhood* 8(4), 2001: 501-517.
- Hirschfeld, Lawrence (2002). Why Don't Anthropologists Like Children? *American Anthropologist* 104(2):611-627.

- Kavedzija, I. (2015). Frail, Independent, involved? Care and the Category of the Elderly in Japan, *Anthropology & Aging. Journal of the Association for Anthropology & Gerontology*, 36(1):62-81.
- Lesko, N. (1996). Desnaturalizing adolescence. The politics of contemporary representations, *Youth & Society* 28(2):139-161.
- Marre, D. De infancias, niños y niñas en Llobet, V. Comp. (2014). *Pensar la infancia desde América Latina: un estado de la cuestión*. Buenos Aires: Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales (CLACSO), pp. 9-25. (Colección Red de Posgrados en Ciencias Sociales). ISBN 978-987-1891-79-5.. ISBN: 978-84-376-2877-6.
- Moore, A. & Reynolds, P. (2018). *Childhood and Sexuality. Contemporary Issues and Debates*. London: Palgrave Macmillan.
- Robinson, K. (2013). *Innocence, knowledge and the construction of childhood: The contradictory nature of sexuality and censorship in children's contemporary lives*. New York: Routledge
- San Román, B.; Gaggiotti, H. & Marre, D. (2015). "You don't take anything for granted": using anthropology to improve services, practices and policies for adoptive families, Special Issue: The Role of Anthropology in Improving Services for Children and Families, *Annals of Anthropological Practice* 39(2) 2015-219.
- *Spyrou, S. (2011). The limits of children's voices: From authenticity to critical, reflexive representation. *Childhood*, 18(2), 151-165.

* Bibliografía obligatoria

Educació

- Giroux, H., & Penna, A. (1990). Educación social en el aula: la dinámica del currículo oculto. *Los profesores como intelectuales. Hacia una pedagogía crítica del aprendizaje. España, Paidós*.
- Wolcott, Harry. (1993 [1985]). Sobre la intención etnográfica, en Honorio M. Velasco Maíllo, F. Javier García Castaño y Ángel Díaz de Rada (Eds.). *Lecturas de antropología para educadores. El ámbito de la antropología de la educación y de la etnografía escolar* (pp. 127-144). Madrid: Trotta.

Dues lectures imprescindibles i obligatòries en el cas de no procedir de formació en Antropologia:

- Díaz de Rada, Ángel (2010) *Cultura, antropología y otras tonterías*. Madrid: Trotta.
- Spindler, George (1993 [1987]) "La transmisión de la cultura" a Velasco Maíllo, H.M., García Castaño, F.J., Díaz de Rada, Á., (eds.) *Lecturas de antropología para educadores. El ámbito de la antropología de la educación y de la etnografía escolar*. Madrid: Trotta, pp.205-242.

Migracions de la Globalització

- Carrasco, Silvia; Narciso, Laia; Bertran, Marta (2018). Neglected aspirations. Academic trajectories and the risk of ESL among immigrant and minority youth in Spain, in Ch. Timmermann, L. Van Praag & N. Clycq, eds., *Reducing Early School Leaving in the EU. A Quantitative and Qualitative Study*. London: Routledge, 164-182.
- Crul, M.; Lelie, F.; Biner, O.; Bunar, N.; Keskiner, E.; Kokkali, I.; Schneider, J.; Shuayb, M. (2019). How the different policies and school systems affect the inclusion of Syrian refugee children in Sweden, Germany, Greece, Lebanon and Turkey, *Comparative Migration Studies*, 7 (10), 1-20.
- Fundamental Rights Agency (2020) *Children in Migration 2019. Annual Review*. European Commission. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-children-in-migration_en.pdf
- Gimeno, Ch.; García de Cortázar, A., coords. (2019). *Las migraciones de jóvenes y adolescentes no acompañados: Una mirada internacional*. Universidad de Granada.
- Montero-Sieburth, M.; Mas-Giralt, R. (2020). *Family practices in migration: everyday lives and relationships*. London: Routledge (in press).
- Narciso, Laia; Carrasco, Silvia (2017). Mariama on the move. Capital migratorio y segundas generaciones en la emigración juvenil española, *Migraciones*, 43, 147-174.

Medi ambient (nou opcions a escollir dos):

- Comas Argemir, Dolors, 1998. *Antropología económica*. Editorial Ariel Barcelona
- Dourogenní, Axel, 2000. *Procedimientos de gestión para el desarrollo sustentable*. Editorial de la CEPAL. Chile.

- Escobar, Arturo, 1999, El final del salvaje. Naturaleza, cultura y política en la antropología contemporánea, CEREC-INCAN, Bogota.
- Escobar, Arturo 2000 El lugar de la naturaleza y la naturaleza del lugar: globalización o posdesarrollo, en: Andreu Viola (comp.) Antropología del Desarrollo. Teorías y estudios etnográficos en América Latina, Paidós eds, Barcelona.
- Gudynas, Eduardo, 2009, Seis puntos clave en ambiente y desarrollo, en: El Buen Vivir. Una vía para el desarrollo, A. Acosta y E. Martínez (Comps), Abya-Yala, Quito.
- Leff, Enrique, 1998, Prefacio y Cap.1 Globalización, ambiente y sustentabilidad del desarrollo, Deuda financiera, deuda ecológica, deuda de la razón, en: Saber Ambiental. Sustentabilidad, racionalidad, complejidad, poder, Siglo XXI editores, PNUMA, Madrid, Págs. 9-29.
- Leff, Enrique, Conferencia Central "Política y Educación Ambiental: el proceso educativo y la construcción de sustentabilidad" VI Congreso Iberoamericano de Educación Ambiental, San Clemente del Tuyú - Prov. de Buenos Aires - Argentina
http://www.dailymotion.com/video/xbomsm_enrique-leff_webcam
- Martínez Allier, 1998. Curso de Economía ecológica. Textos básicos para la formación ambiental, Editorial. Programa de las Naciones Unidas para el Medio Ambiente.
- Quintero, Rafael, 2009, Las innovaciones conceptuales de la Constitución de 2008 y el Sumak Kawsay, en: El Buen Vivir. Una vía para el desarrollo, A. Acosta y E. Martínez (Comps), Abya-Yala, Quito, Págs. 75-91.

Mutilació genital femenina (sis opcions a escollir dos):

- Gage AJ, Van Rossem R: Attitudes toward the discontinuation of female genital cutting among men and women in Guinea. *Int J Gynecol Obstet* 2006, 92(1):92-96.
- Kaplan Adriana, Hechavarría, Martín M, Bonhoure I: Health consequences of female genital mutilation/cutting in the Gambia, evidence into action. *Reproductive Health* 2011, 8:26.
- Kaplan Adriana, Moreno J, Pérez-Jarauta MJ: Mutilación Genital Femenina, Manual para Profesionales de Atención Primaria. PUAB 2010
- Kaplan-Marcusan Adriana, Torán-Monserrat P, Moreno-Navarro J, Castany Fàbregas MJ, Muñoz-Ortiz L: Perception of primary health professionals about female genital mutilation: from healthcare to intercultural competence. *BMC Health Services Research* 2009,9:11.
- Simpson J, Robinson K, Creighton SM, Hodes D: Female genital mutilation: the role of health professionals in prevention, assessment, and management. *British Medical Journal* 2012, 14: 344.
- United Nations Children's Fund: *The Dynamics of Social Change Towards the Abandonment of Female Genital Mutilation/Cutting in Five African Countries. Innocenti Digest*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre; 2010. [http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/fgm_insight_eng.pdf].

Salut

- Benach, J., Muntaner, C. (2005). *Aprender a mirar la salud. ¿Cómo la desigualdad social daña nuestra salud?*. Venezuela, Instituto de Altos Estudios en Salud Pública "Dr. Arnoldo Gabaldon".
- Comelles, JM., Martínez, A. (1993) *Enfermedad, cultura y sociedad. Ensayo sobre las relaciones entre la antropología social y la medicina*. Madrid, Eudema.
- Comisión para reducir las desigualdades sociales en salud en España (2012) Propuesta de políticas e intervenciones para reducir las desigualdades sociales en salud en España. *Gaceta Sanitaria*, 26, 2, 182-189.
- Departament de Sanitat i Seguretat Social, ed. (2002) *Carta de drets i deures dels ciutadans en relació a la salut i l'atenció sanitària*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- Martínez, A. (2008). *Antropología médica. Teorías sobre la cultura, el poder y la enfermedad*. Barcelona, Anthropos.
- Menéndez EL. (2001) De la reflexión metodológica a las prácticas de investigación. *Relaciones. Estudios de historia y sociedad*, XXII, 88, 119-163).
- Observatorio de Desigualdades en Salud, ed. [En línea] página web <<http://www.ods-ciberesp.org/>> [Consulta, 20 de enero de 2015]
- OMS, ed. (2002). *Veinticinco preguntas y respuestas sobre salud y derechos humanos*. Ginebra, OMS, Serie de publicaciones sobre salud y derechos humanos, nº 1.
- Perdigueró, E., Comelles, JM. (2000) *Medicina y cultura. Estudios entre la antropología y la medicina*. Barcelona: Bellaterra.

- Pertíñez, J. (2010). La enfermedad de la doctora Pertíñez. En: Comelles, JM., et al., comps. (2010). *Migraciones y salud*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 8-15.
- Ramírez, S. (2013). Usos y desusos del método etnográfico. Las limitaciones de las narrativas en el campo de la salud. En: Romani O., ed. (2013) *Etnografía, técnicas cualitativas e investigación en salud: un debate abierto*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 43-63.
- Romani O., ed. (2013) *Etnografía, técnicas cualitativas e investigación en salud: un debate abierto*. Tarragona, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.
- San Román, et al. (2012) Reflexiones en torno a la antropología aplicada. Experiencias al hilo de una investigación en antropología de la salud. *Revista de Antropología Experimental*, 12, 115-135.

Antropologia de les intervencions patrimonials

- Augé, Marc 2008 (2003) *El tiempo en ruinas*. Barcelona: Gedisa
- Clifford, James 2001 (1995) *Dilemas de la cultura*. Barcelona: Gedisa
- DDAA 2003 Antropología y patrimonio: investigación, documentación y intervención. Sevilla: Junta de Andalucía, Consejería de cultura.
- Duncan, Carol 2007 (1995) *Rituales de civilización*. Murcia: Nausícaä
- Folch, Ramon; Josepa Bru 2017 *Ambient, territori i paisatge*. Barcelona: Barcino
- Frigolé, Joan 2007 "La producció cultural de lloc, memòria i terciarització de l'economia en una vall del Prepirineu" a: *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm.30
- Garcia Blanco, Angela 1999 *La exposición. Un medio de comunicación*. Madrid: Akal
- Garcia Canclini, Néstor 2010. *La sociedad sin relato. Antropología y estética de la inminencia*. Madrid: Katz
- Garcia Canclini, Néstor 1999 "Los usos sociales del patrimonio cultural" a: *AADD Patrimonio Etnológico: nuevas perspectivas de estudio*. IAPH Consejería de Cultura, Junta de Andalucía. p.16-33
- Geertz, Clifford. 2001 (1973) *La interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa.
- Gómez Pellon, Eloy 2007 "El patrimonio cultural: memoria y imagen del grupo social" a: Lisón Tolosana, Carmelo 2007 *Introducción a la antropología social y cultural*. Madrid: Akal
- Hobsbawm, Eric 1988 [1983] "Introducción" dins Hobsbawm, Eric C; Terence Ranger. 1988. *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo
- Iniesta, Montserrat 1993 *Els gabinets del món. Antropologia, museus i museologies*. Barcelona: Pagès
- Lowenthal, David 1998 (1985) *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal
- Paredes, J.A. 1999 "Algunas reflexiones antropológicas sobre el multiculturalismo i les arts" a: *Revista d'Etnologia de Catalunya*. Núm.15
- Prats, Llorenç 1997 *Antropología y patrimonio*. Barcelona: Ariel
- Roca, Andrea 2008 "Los usos del tiempo en el espacio de un museo etnográfico" a: Roigé et al. (coord.) 2008 *El futuro de los museos etnológicos. Consideraciones introductorias para un debate*. Donostia: Ankulegi Antropologia Elkarte
- Shiner, Larry 2004 [2001] *La invención del arte*. Barcelona: Paidós
- Tausiet, María 2013 *El dedo robado. Reliquias imaginarias en la España moderna*. Madrid: Abada